

שיעור יט

סמיכת חכמים בשלושה

(סנהדרין יג ע"ב – יד ע"א)

- א. סמיכת חכם – בפה, נקרא רבי, רשאי לדון דיני קנסות
- ב. רמב"ם: מינוי בשלושה, שאחד מהם הוא סמוך
- ג. סמיכה – סמוך מפי סמוך עד משה רבנו

א. סמיכת חכם – בפה, נקרא רבי, רשאי לדון דיני קנסות

במשנה (ב ע"א) נאמר:

סמיכת זקנים ועריפת עגלה בשלושה, דברי רבי שמעון. ורבי יהודה אומר:
בחמשה.

בתוספתא (א, א) נאמר:

סמיכה בשלושה, וסמיכות זקנים בשלושה. ר' יהודה אומר: בחמשה.

בגמ' (יג ע"ב) הסביר ר' יוחנן ש"סמיכה" הכוונה לסמוך תלמידי חכמים. "סמיכת זקנים" הכוונה לסמיכה של זקנים על ראש פר העלם דבר של צבור (ויקרא ד, טו).¹ אנו נתמקד בדברי הגמרא במה שקשור לסמיכה של חכמים.

[א] ר' יוחנן הסביר שסמיכה הכוונה "למסמך סבי". רש"י הסביר: "לקרות להם רבי". רב אחא בריה דרבא אמר לרב אשי שסמיכה באה לידי ביטוי כש"קרי ליה רבי". בהמשך הגמרא (יד ע"א; כתובות יז ע"א) נאמר: "כי סמכוה לרבי אמי ולרבי אסי שרו להו הכי: כל מן דין כל מן דין סמוכו לנא". רש"י (כתובות שם ד"ה כל) הסביר: "כל כמות אלו הוו סומכין לנו לקרותן רבי ולמנותם דיינין".

דוגמה לכך שסמיכה היא קריאה בשם רבי, נמצא בגמרא (בבא מציעא פה ע"ב) כשרבי רצה לסמוך את שמואל, והדבר לא הסתייע. שמואל ניחמו בכך שהוא יודע שהוא לא יזכה לכך, מפני שראה את ספרו של אדם הראשון שהראה לו הקדוש ברוך

1 רש"י ג ע"ב ד"ה סמיכת זקנים. ראה גם: רמב"ם בפירוש המשנה, מנחות ט, ז.

הוא "דור דור וסופריו, דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו". ושם כתוב עליו: "חכים - יתקרי, ורבי - לא יתקרי".

[ב] מה המקור לכך שצריך לסמוך את הזקנים ובשלושה? לאחר שהובאו בגמרא דברי ר' יוחנן, מופיעים דברים שאמר אביי לרב יוסף:

אמר ליה אביי לרב יוסף: מיסמך סבי בשלשה מנלן? אילימא מדכתיב "ויסמוך את ידיו עליו" (במדבר כז, כג) אי הכי תסגי בחד? וכי תימא משה במקום שבעים וחד קאי, אי הכי ליבעי שבעים וחד! קשיא.

הפסוק שהובא נאמר על משה רבנו שמילא את צו ה' שאמר לו לסמוך בידיו את יהושע בן נון (במדבר כז, יח; דברים לד, ט). לפי גרסה זו, אביי חיפש מקור מפסוק לכך ששלושה דיינים הם אלו שסומכים חכם. מאידך, מהפסוק ניתן ללמוד שמספיק דיין אחד כמו משה רבנו שסמך את יהושע בן נון שהיה אחד, או שצריך שבעים ואחד כמו משה רבנו ששקול כנגד שבעים ואחד. ראשונים אחרים (רבנו חננאל, יד רמ"ה) גרסו כך:

אמר ר' יוחנן: מסמכי סאבי. ואקשינן מנא לן? מדכתיב "ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו". תיסגי בחד? וכי תימא משה רבינו במקום שבעים וחד, אי הכי ליבעי שבעים, ואמאי תנן בג' ועלתה בקושיא.

לפי גרסה זו, אביי חיפש מקור לכך שיש צורך לסמוך חכם. המקור הוא הסמיכה של משה רבנו את יהושע בן נון.² בעקבות כך שאלה הגמרא אם זה המקור אזי יש ללמוד שמספיק דיין אחד או שצריך שבעים ואחד כפי שהוסבר לעיל. לפי גרסת רבנו חננאל

2 במדרש (במדבר רבה, פרשת פינחס, פרשה כא סימן טו) נאמר: "אמר לו הקב"ה למשה רבנו: קח לך את יהושע בן נון, ועשה משה בטוב עין שנאמר 'טוב עין הוא יברך' (משלי כב, ט). משל למלך שאמר לבן ביתו: תן לפלוני סאה של חטים, הלך ונתן לו סאתים. אמר לו הרי סאה משל מלך, וסאה משלי. כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה: 'וסמכת את ירך עליו' - יד אחת. מה עשה? 'ויסמוך את ידיו ויצוהו', לקיים מה שנאמר 'טוב עין הוא יברך' לפיכך 'נוצר תאנה יאכל פריה' (משלי כז, יח). למה נמשלה תורה בתאנה? שרוב האילנות היות הגפן והתמרה נלקטין כאחת, והתאנה נלקטת מעט מעט. כך התורה היום לומד מעט, ולמחר הרבה לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשנתיים. 'איש אשר רוח בו' לפי שאמר 'אלוקי הרוחות' שאתה מכיר רוח כל אחד ואחד מכל בריה ותמנה אדם שידע להלוך עם כל אחד ואחד מהם לפי דעתו. 'וסמכת את ירך עליו' כמדליק נר מנר. 'ונתן מהודך' כמערה מכלי לכלי". הרא"ה קוק (פנקס יג, אות קנב), כתב: "סמוכין הם מחוננים בהרגש של עומק יושר המשפט, שצריך לזה הנבואה היותר עליונה. על כן הם נמשכים ממש רבנו ע"ה, ונקראים גם כן בשם אלוקים (שמות כב, ז)".

רצו בגמרא ללמוד מפסוק זה שחכם צריך להיסמך, ולא שסמיכת זקנים היא ע"י שלושה.

[ג] מהי פעולת הסמיכה ומה תוכן הסמיכה?

הקב"ה ציווה את משה רבנו לסמוך את ידו על יהושע בן נון "וסמכת את ידך עליו" (במדבר כז, יח), ומשה רבנו סמך את שתי ידיו עליו: "ויסמך את ידיו עליו ויצוהו כאשר דבר ה' ביד משה" (שם כג). כך נימק רב יוסי בר חוני מדוע סמך משה את שתי ידיו: "בכל אדם מתקנא, חוץ מ... תלמידו... ויסמך את ידיו עליו ויצוהו" (קה ע"ב). רש"י (שם) הסביר: "ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו - אף על גב דהקדוש ברוך הוא לא אמר ליה אלא 'וסמכת את ידך עליו' - חדא, אזיל איהו וסמך תרת"י".³ לאחר שהוזכר הפסוק על משה רבנו שסמך ידיו על יהושע, דנו אמוראים בשאלה האם סמיכת חכמים היא ביד כמו שמשה רבנו סמך את יהושע, ומה תוכן הסמיכה?

אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: בידא ממש סמכין ליה?

אמר ליה: סמכין ליה בשמא, קרי ליה רבי, ויהבי ליה רשותא למידן דיני קנסות.

רב אשי השיב תשובה ובה שלושה פרטים: [1] לדורות לא סומכים ביד אלא אמרים לחכם שהוא ראוי לקבל את התואר סמוך. [2] קוראים לחכם בתואר רבי. [3] נותנים לו רשות לדון דיני קנסות בהם יכולים לדון רק סמוכים (ח ע"א). דיני קנסות הם דוגמה לכל התחומים בהם רק מומחים יכולים לדון.⁴

כך כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, א-ב) את פרטי הלכות הסמיכה:

א. אחד בית דין הגדול ואחד סנהדרין קטנה או בית דין של שלשה צריך שיהיה אחד מהן סמוך מפי הסמוך, ומשה רבינו סמך יהושע ביד שנאמר "ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו", וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכינה, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים. ונמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו...

3 הראי"ה קוק, מציאות קטן, עמ' יג, טז, הסביר את משמעות הסמיכה ביד אחת ובשתי ידיים.

4 ג ע"א תוד"ה שלא: "לאו דווקא דיני קנסות קאמר, דגזילות וחבלות קרי להו נמי קנסות, כדאשכחן לקמן (דף יג): גבי שאלמלא הוא בטלו דיני קנסות. דמייירי בכל הנהו דבעי שלשה מומחין". וכן: תוס' רא"ש שם, רא"ש (סנהדרין א, א), ועוד. הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, ב) כתב שלמי שסומכים יש רשות לדון "אפילו דיני קנסות".

ב. וכיצד היא הסמיכה לדורות? לא שיסמכו ידיהן על ראש הזקן, אלא שקורין לו רבי, ואומרים לו: הרי את סמוך ויש לך רשות לדון אפילו דיני קנסות.

לא נאמר שמשה סמך את הזקנים ביד (במדבר יא, כה). מכאן שהייתה זו הוראה מיוחדת דווקא בנוגע ליהושע בן נון, אולי בשל היותו הנסמך הראשון. יש להבחין בין קבלת התואר "סמוך" או "רבי", לבין מתן הרשות לדון. התואר "רבי" או "סמוך" משמעותם היא שהחכם נבדק ונמצא ראוי, וכפי שהגדיר זאת ספר החינוך (מצווה תצא):

שהיו בודקין אותו שהיו רוצין לסמוך אם היה בקי בחכמת התורה ואם היה שכלו בריא ושלם ואם הוא איש אוהב אמת ושונא העול וכל ענינו, ואחר חקירה רבה בענינו ובחכמתו אומרין לו... הרי אתה סמוך, וקורין לו רבי מאותה שעה.

"רשות לדון קנסות" משמעותה רישיון, היתר לדון ולחייב קנס את הנידון אם יש צורך בדבר.⁵

[ד] ערעור על הצורך בשלושה דיינים על מנת לתת רשות לדון דיני קנסות. על הפרט השלישי שבתשובת רב אשי - הצורך בשלושה דיינים על מנת לתת רשות לדון דיני קנסות, ערערה הגמרא ולפיה היה מקרה שרק דיין סמוך אחד נתן רשות לדון דיני קנסות.

וחד לא סמיך? והא אמר רב יהודה אמר רב: ברם, זכור אותו האיש לטוב, ורבי יהודה בן בבא שמו, שאילמלא הוא נשתכחו דיני קנסות מישראל. נשתכחו? נגרוסינהו! אלא: בטלו דיני קנסות מישראל. שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל, שכל הסומך - יהרג, וכל הנסמך - יהרג, ועיר שסומכין בה - תיחרב, ותחומין שסומכין בהן - יעקרו.

5 ראה גם: ב ע"ב רש"י ד"ה מומחזין; ה ע"א תוד"ה נקיטנא. קריאת התואר "רבי", והרשות - הרישיון לדון, דומה מאוד למה שמוכר כיום: הדיינים שנבחנו וקיבלו הסמכה להיות דיינים, יכולים לדון רק לאחר שמונו ע"י הרשויות והוצבו בבתי הדין הרבניים ברחבי הארץ. בתחומי חיים נוספים יש תעודה המעידה על הידע והיכולת של המחזיק בה (למשל: תעודת הוראה), ונדרש גם רישיון מהמדינה לעסוק בזה (רישיון הוראה).

מה עשה יהודה בן בבא? הלך וישב לו בין שני הרים גדולים, ובין שתי עיירות גדולות, ובין שני תחומי שבת, בין אושא לשפרעם. וסמך שם חמשה זקנים, ואלו הן: רבי מאיר, ורבי יהודה, ורבי שמעון, ורבי יוסי, ורבי אלעזר בן שמוע. רב אויא מוסיף: אף רבי נחמיה.
כיון שהכירו אויביהם בהן אמר להן: בני, רוצו!
אמרו לו: רבי, מה תהא עליך?
אמר להן: הריני מוטל לפנייהם כאבן שאין לה הופכים.
אמרו: לא זזו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל, ועשאוהו ככברה.
רבי יהודה בן בבא אחריני הוו בהדיה, והאי דלא חשיב להו - משום כבודו דרבי יהודה בן בבא.

”בטלו דיני קנסות” - לא סמכו דיינים מומחים, והתוצאה היא שלא יהיה ניתן לדון בדיני קנסות ותחומים נוספים בהם דנים רק דיינים שנסמכו. הגמרא האריכה לספר על ר' יהודה בן בבא ותלמידיו שהיו מגדולי התנאים, שמסרו נפשם על הסמיכה כדי שיוכלו לדון דיני קנסות. הם ראו בגזירה שלא לסמוך, גזירת שמד.⁶ מהסיפור מוכח שמספיק שאחד ייתן רשות לדון דיני קנסות, ועל כך השיבה הגמרא שהיו עוד שניים אחרים יחד עם ר' יהודה בן בבא שסמכו, אך מפני כבודו של ר' יהודה בן בבא הם לא נזכרו.

בהמשך הגמרא מסופר עוד שרבי יוחנן היה מצטער שרבי שמן בר אבא לא היה אצלו לסומכו. עוד מסופר על רבי שמעון בן זירוד ורבי יונתן בן עכמאי. אחד משניהם, שהיה נוכח עם רבי יוחנן - סמכוהו. והאחר שלא היה עם רבי יוחנן - לא סמכוהו. עוד מסופר בגמרא על שני אמוראים שרבי יוחנן רצה לסומכם - רבי חנינא ורבי הושעיא, ולא הסתייע הדבר, כי לא היו איתו עוד שניים שביחד הם יסמכו את רבי חנינא ורבי הושעיא, והוא הצטער מאוד על כך. רבי חנינא ורבי הושעיא ניחמו אותו שהם צאצאי בית עלי שנענשו שלא יהיו סמוכים מהם. מכאן שתנאים ואמוראים הקפידו שסמיכת הזקנים תהיה ע"י שלושה דיינים.
בירושלמי (א, ב) נוסף עוד על הסמיכה:

6 פעליו של ר' יהודה בן בבא, נזכרו גם בגמ' עבודה זרה ח ע"ב. הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, יא) רמז על מסירות הנפש של ר' יהודה בן בבא ותלמידיו להמשיך הסמיכה, ותיאר זאת: "היו החכמים מצטערים על הסמיכה כדי שלא יבטלו דיני קנסות מישראל". הרב יעקב ריישר (עיון יעקב, סנהדרין יד ע"א) הסביר שר' יהודה בן בבא וכל התנאים מסרו נפשם על הסמיכה "משום דשעת צרה היה, דמחוייבין למסור נפשם על קידוש השם אפילו בערקתא דמסאני".

תני הסמיכות בשלשה. לא סמיכה היא סמיכות. תמן [=בבבל] קריי למנוייה סמיכותא.

אמר ר' בא: בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו. כגון: רבי יוחנן בן זכיי מינה את רבי ליעזר ואת רבי יהושע, ורבי יהושע את רבי עקיבה, ורבי עקיבה את רבי מאיר ואת ר' שמעון. אמר: ישב רבי מאיר תחילה נתכרכמו פני ר' שמעון. אמר לו רבי עקיבה: דייך שאני ובוראך מכירין כוחך. חזרו וחלקו כבוד לבית הזה.

אמרו: בית דין שמינה שלא לדעת הנשיא - אין מינויו מינוי. ונשיא שמינה שלא לדעת בית דין - מינויו מינוי. חזרו והתקינו שלא יהו בית דין ממנין אלא מדעת הנשיא, ושלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בית דין.

בסוגיה אחרת בירושלמי (הוריות ג, ב) הדנה באופן מינוי כהן גדול, נזכר גם שמינוי הזקנים היה בפה:

במה הוא [הכהן הגדול] מתמנה? רבנן דקיסרין בשם רבי חייה בר יוסף: בפה. אמר רבי זעירא: הדא אמרה שממנין זקנים בפה. אמר רבי חייה בר אדא: מתניתא אמרה כן (משנה עדויות ה, ו): "חזור כך בארבעה דברים שהיית אומר, ונעשך אב בית דין לישראל".

כאמור על פי הירושלמי הסמיכה היא מינוי, ו"בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו" - מי שהיה סמוך היה קורא בשם "סמוך" לתלמידו והיה נותן לו רשות לדון. אחר כך קבעו שהמינוי יהיה בשלושה. עוד קבעו שהמינוי צריך שיהיה על דעת הנשיא ועל דעת בית הדין. בירושלמי לא דנו במקור לכך שסמיכת חכמים בשלושה. להלן נעייין בעיקר בדברי הרמב"ם בסוגיה.

ב. רמב"ם: מינוי בשלושה, שאחד מהם הוא סמוך

הרמב"ם (פירוש המשנה, א, ג) כתב:

אם צריך שיהו השלשה סמוכין ואחר כך יהיה אפשר להם לסמוך אחר, הרי יש בדבר ספק. והנראה מן התלמוד שצריך שיהא הגדול שבהם סמוך ויצרף אליו שנים, וימנה את מי שירצה.

נראה להסביר שדברי הרמב"ם "הרי יש בדבר ספק" מתייחסים לדברי אביי שניסה ללמוד מהפסוק על סמיכת משה את יהושע, מה מספר הדיינים הנדרשים. השאלה

של אביו הייתה מה המקור לכך שסמיכה בשלושה דיינים. "והנראה מן התלמוד" כוונתו למסופר על ר' יהודה בן בבא שהיה סמוך שסמך עם שניים נוספים שלא נזכרו בשמם, ומכאן המסקנה "שצריך שיהא הגדול שבהם סמוך, ויצרף אליו שנים". הרמב"ם (הל' סנהדרין ד, א-ג, ה) כתב:

א. אחד בית דין הגדול, ואחד סנהדרין קטנה, או בית דין של שלשה, צריך שיהיה כל אחד מהן סמוך מפי הסמוך.⁷ ומשה רבינו סמך יהושע ביד שנאמר "ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו". וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכינה (במדבר יא, טז-יז, כד-כה),⁸ ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים ונמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו. ואחד הנסמך מפי הנשיא או מפי אחד מן הסמוכין אפילו לא היה אותו סמוך בסנהדרין מעולם.

ב. וכיצד היא הסמיכה לדורות? לא שסמכו ידיהן על ראש הזקן. אלא שקורין לו רבי, ואומרים לו: הרי את סמוך, ויש לך רשות לדון אפילו דיני קנסות.

ג. ואין סומכין סמיכה שהיא מינוי הזקנים לדיינות אלא בשלשה, והוא שיהיה האחד מהן סמוך מפי אחרים, כמו שביארנו.

ה. בראשונה היה כל מי שנסמך סומך לתלמידיו. וחכמים חלקו כבוד לבית הלל הזקן והתקינו שלא יהא אדם נסמך אלא ברשות הנשיא, ושלא יהא הנשיא סומך אלא אם כן היה אב בית דין עמו, ושלא יהיה אב בית דין סומך אלא אם כן היה הנשיא עמו. אבל שאר החבורה יש לכל אחד מהם לסמוך ברשות הנשיא, והוא שיהיו שנים עמו שאין סמיכה פחות משלשה.

שלוש ההלכות הראשונות דומות מאוד לסדר הופעתן בגמרא (יג ע"ב):

הלכה א - נראה שבמשנה תורה הרמב"ם הסביר את שאלת הגמרא כשם שהסבירו רבנו חננאל והרמ"ה. אביו חיפש מקור לכך שיש צורך לסמוך חכם, והמקור הוא הסמיכה של משה רבינו את יהושע בן נון. הרמב"ם כתב שמפסוק זה אכן יש לתלמוד על הסמיכה, אך ציין שרק את יהושע בן נון סמך משה רבינו ביד, אך את שבעים

7 כך מופיע במהדורות של הרב שבתי פרנקל, הרב נחום רבינוביץ - יד פשוטה, הרב יוסף קפאח, הרב עדין שטיינזלץ, ועוד. אמנם במהדורות הרגילות של הרמב"ם כתוב "צריך שיהיה אחד מהן סמוך מפי סמוך".

8 ראה בדברי מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, מנחת אברהם, א, עמ' ב-ג, שהסביר מדוע הוסיף הרמב"ם "ושרתה עליהן שכינה".

הזקנים "משה רבנו סמכם" אך הוא לא כתב שמישה סמכם ביד, ומהם ואילך סמכו אחרים לאחרים.

הלכה ב - הרמב"ם שוב הזכיר שאין מדובר על סמיכה פיזית על ראשו של החכם הנסמך. הסמיכה היא בפה - קוראים לו מעתה ואילך "רבי", והדיינים הסומכים אומרים לו שהוא סמוך - נמצא בעל ידע ותכונות מתאימות וראוי למעמד, ובאופן עקרוני מכאן ואילך הוא רשאי לדון בכל התחומים ואפילו בדיני קנסות. הרמב"ם כתב "אפילו בדיני קנסות" מפני שזו הדרגה הגבוהה ביותר.

בשלב זה הוא עדיין לא ממונה לתפקיד דיין סמוך. הוא רק מקבל את התואר וההסמכה. הלכה זו מבוססת על דברי רב אשי בתשובתו לשאלת רב אחא בריה דרבא (יג ע"ב), ועל דברי ר' זעירא בירושלמי (הוריות ג, ב) שהסמיכה היא בפה.

הלכה ג - רק בהלכה זו הזכיר הרמב"ם את המינוי בפועל להיות דיין. המינוי בפועל צריך להיות ע"י שלושה דיינים, וכפי שכתוב בתוספתא (א, א). הרמב"ם הוסיף עוד שמבין השלושה שממנים, מספיק שרק אחד מהם יהיה סמוך. אותו סמוך הוא מי שעבר את ההליך אותו הזכיר הרמב"ם קודם לכן בהלכה ב.

הר"ן (יד ע"א) הסביר שהבסיס לדברי הרמב"ם בהלכה זו הוא המסופר על ר' יהודה בן בבא שהיה סמוך, ושהוא סמך את התנאים שנזכרו בגמרא עם עוד שניים שלא היו סמוכים ועל כן לא נזכרו יחד אתו בשל כבודו של ר' יהודה בן בבא. נראה שהרמב"ם הבין את שאלת הגמרא: "וחד לא סמיך?" - האמנם סמוך אחד לא יכול למנות בפועל וצריך שלושה סמוכים כאמור במשנה, הרי על ר' יהודה בן בבא מסופר אחרת. קודם לכן אמר רב אשי בגמרא, שסמיכה במוכן של אמירה בפה, קריאה בשם "רבי", ומתן רשות עקרונית לדון דיני קנסות יכולה להיות גם ע"י סמוך אחד. שאלת הגמרא "וחד לא סמיך" היא על המינוי בפועל מדוע צריך שלושה.

הלכה ה - כאן התבסס הרמב"ם על הירושלמי (א, ג) שבראשונה דיין אחד סמוך היה ממנה את תלמידיו. אחר כך קבעו שצריך אישור מהנשיא ואב בית דין. "ושלא יהא הנשיא סומך אלא אם כן היה אב בית דין עמו, ושלא יהיה אב בית דין סומך אלא אם כן היה הנשיא עמו", הכוונה שהם יסכימו שאותו תלמיד אכן ראוי ומתאים, ואין זה מספיק שרק רבו חושב שהוא ראוי ומתאים. "עמו" - על דעתו והסכמתו, אך אין צורך שיהיה איתו בפועל. בלשון הירושלמי (שם): "מדעת הנשיא... מדעת בית הדין". בסוף ההלכה חזר הרמב"ם וכתב שלאחר שיש אישור מהנשיא שאותו חכם אכן מתאים וראוי, ניתן למנות אותו והמינוי הוא כאמור לעיל בהלכה ג - סמוך אחד ושניים נוספים איתו "שהסמיכה אינה בפחות משלושה".

גם בהמשך חזר הרמב"ם (שם יא) על אופן המינוי בפועל:

הרי שלא היה בארץ ישראל אלא סומך אחד מושיב שנים בצדו וסומך שבעים כאחד או זה אחר זה, ואחר כך יעשה הוא והשבעים בית דין הגדול ויסמכו בתי דינין אחרים.

מדוע היה חשוב לרמב"ם לציין בהלכות סנהדרין מה היה "בראשונה", ושחלקו כבוד לנשיא וקבעו שדיין ימונה רק בהסכמת הנשיא ובית דין? צירוף כל המקורות מהירושלמי ומהבבלי מסביר מדוע סמיכה בשלושה, והכוונה לאחד סמוך ולשניים נוספים. כאמור, "בראשונה" כל אחד היה סומך את תלמידו וממנה אותו, היה קורא לו בשם "רבי", וגם נתן לו רשות לדון. לפי האמור בירושלמי כך היה גם בתקופת התנאים שפעלו לאחר חורבן בית המקדש השני – רבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי עקיבא, רבי מאיר ורבי שמעון. אחר כך תיקנו שהסמיכה תהיה על דעת הנשיא ועל דעת בית דין. הרמב"ם כתב שבתקנה זו "חלקו כבוד לבית הלל הזקן". הרמב"ם לא כתב מי היה הנשיא משושלת הלל הזקן שבזמנו תיקנו זאת. ייתכן שבזמנו של רבן גמליאל דיבנה תיקנו תקנה זו, ונראה להציע שאז גם קבעו את המסגרת של הסמיכה בפני שלושה אף שלא נמצא מקור מפורש בפסוק שמחייב לסמוך באמצעות שלושה. רבן גמליאל קבע למשל שאין מעברין השנה עד שירצה הנשיא (משנה עדויות ז, ז; סנהדרין יא ע"א), והוא היה "נוהג שררה" (רש"י, יא ע"ב ד"ה תקיפי). ייתכן שגם תקנות אלו שהמינוי יהיה על דעת נשיא ובמסגרת בית דין של שלושה, נתקנו בימיו. דברי התוספתא: "סמיכה בשלושה" הם בעקבות התקנות הללו בימי רבן גמליאל.

ר' יהודה בן בבא פעל גם כן באותו זמן, לאחר חורבן המקדש. רבן גמליאל הסכים עם דבריו (משנה יבמות טז, ז), אם כי הוא חלק על ר' אליעזר ור' יהושע באותו עניין (משנה יבמות שם; משנה עדויות ו, א). רבי יהודה בן בבא חלק על ר' עקיבא במספר הלכות (משנה עירובין ב, ד-ה; יומא פו ע"ב). הגמרא שאלה מדוע סמך רבי יהודה בן בבא לבדו, אחר שנתקנה התקנה לסמוך בשלושה סמוכים. הגמרא לא שאלה על מעשיהם של התנאים שנזכרו בירושלמי מדוע הם מינו לבדם, מפני שבזמנם עוד לא נתקנו תקנות אלו. הגמרא השיבה שהיו עם ר' יהודה בן בבא שניים נוספים שלא נזכרו מפני כבודו. אף שיכלה הגמרא לתרץ ש"לא הוה מסתייעא מילתא" – "שהיתה השעה נטרפת, או לא היו החכמים נאספים" (רש"י בבא מציעא פה ע"ב ד"ה דלא),⁹

9 הביטוי "נטרפה השעה" נזכר בהקשר למותו של ר' יהודה בן בבא. בגמ' (יא ע"א) מסופר על תוכן ההספד שאמרו על שמואל הקטן "ואף על ר' יהודה בן בבא בקשו לומר הי חסיד, הי עניו, אלא שנטרפה שעה, שאין מספידין על הרוגי מלכות". רש"י (ד"ה אלא שאין מספידין) – "מפני יראת המלך מיהרו לקבורו". "הי חסיד" – בגמרא (בבא קמא קג ע"ב) נאמר שבכל מקום שנאמר

העדיפה הגמרא לתרץ שהיו עם ר' יהודה בן בבא עוד שניים, כי היה חשוב לר' יהודה בן בבא לקיים את התקנה שסמיכת חכמים היא בפני שלושה.

מי היו השניים האחרים? ניתן להשיב כמה תשובות:

א. אם השנים האחרים היו סמוכים גם כן, אזי אדרבה, הדבר מראה על מסירות נפש גדולה של שלושה תנאים סמוכים לקיים את התקנה כדי שלא ייבטלו דיני קנסות, ושרשרת הסמוכים תמשיך. הם לא נזכרו, כי כנראה ר' יהודה בן בבא הוא זה שכינס את הסמוכים והנסמכים לקיים את פעולת ההסמכה.

ב. השניים האחרים היו שניים מבין התנאים שהוא סמך, ומאחר שהיו שלושה סמוכים הם מינו זה את זה. הם לא נזכרו כי מי שהוביל הסמיכה היה כאמור ר' יהודה בן בבא.

ג. השניים האחרים לא היו סמוכים, ולכן לא נזכרו. הסיבה שקבעו שרק אחד יהיה סמוך מבין השלושה, כי השאירו את שהיה נהוג כל העת, ועיקר התקנה שהסמיכה תהיה במסגרת של שלושה דיינים, שיהיה לדבר תוקף ומשקל של בית דין (רדב"ז שם הל' ג.)¹⁰ נראה שזו הסיבה שהרמב"ם (בהל' ה'), חזר שוב על כך שאחד צריך להיות סמוך, אך אין חובה שהשניים האחרים יהיו סמוכים.

נראה שהסבר זה מסייע לדברים שכתב הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הגרי"ז (רמב"ם, הל' סנהדרין ה, א). לפיו:

"מעשה בחסיד אחד" הכוונה לרבי יהודה בן בבא או לרבי יהודה בן אילעאי. התוספתא (בבא קמא ח, יג; גמ' בבא קמא פ ע"א) הסבירה מדוע ר' יהודה בן בבא נענש והיה בין עשרת הרוגי מלכות ולא נספד: "האשכולות שעמדו להן לישראל משמת משה עד שעמד יוסה בן יעזר איש צרדה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם אי איפשר ליתן בהן דופי. משמת יוסה בן יעזר איש צרדה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם ועד שעמד ר' יהודה בן בבא, איפשר ליתן בהן דופי. אמרו עליו על ר' יהודה בן בבא שהיו כל מעשיו לשם שמים אלא שגידל בהמה דקה. כך היה - פעם אחת חלה נכנס רופא אצלו אמרו לו: אין לך רפואה אלא חלב רותח. לקח לו עז וקשרה בכרעי המטה והיה יונק ממנה חלב רותח שהיה גונח. פעם אחת בקשו חכמים ליכנס אצלו אמרו: היאך נכנס אצלו שליטטים עמו בבית. וכשמת דקדקו חכמים במעשו ולא מצאו בו אלא אותו עוון. אף הוא אמר בשעת מיתתו: יודע אני שאין בידי עוון אלא זה בלבד שעברתי על דברי חבירי."

10 הכסף משנה (שם הל' ג) כתב שהרמב"ם למד זאת מדברי אביו לרב יוסף: "דכיון דאסיקנא בקשיא, ופשיטא דלא בעינן ע"א, ואם כן בחד סגי ולדחוייה דברייא דבעינן ג' אי אפשר, אם כן יש לנו לומר דכי קתני בברייא ג' לאו בכולהו סמוכין עסקינן דאם כן קשיא דאביו אלא חד סמוך סגי, ומיהו בעינן עמיה שנים דהו שלשה."

היא דבעינן אחד על כל פנים סמוך דוקא, אין זה כלל משום לתא דדין בית דין, ככל הדברים דבעו בית דין סמוכים. ואי משום בית דין האמור בסמיכת זקנים הוה סגי גם בשלושה הדיוטות. אלא הא דבעינן אחד סמוך לאו משום תורת בית דין קאתינן עלה, רק משום עיקר דין סמיכה, דבעינן שיהיה סמוך מפי סמוך עד משה רבינו, וכמבואר בדברי הרמב"ם בהל' א שם דזהו עיקר דין סמיכה שיהיו סמוכים איש מפי איש עד משה רבנו, ומשום הכי שפיר פסק הרמב"ם דסגי בחד סמוך, משום דלענין עיקר הסמיכה די בסמוך אחד, ואותו בעינן שיהיה סמוך מפי סמוך כנ"ל, והשנים האחרים שהם רק משום דין בית דין כשרים גם בהדיוטות.¹¹

לדברינו, המקור לרמב"ם הוא הירושלמי לפיו היה מקובל שמי שהיה סמוך, היה סומך את תלמידיו, וזה נעשה שלא במסגרת בית דין. גם לאחר התקנה נשארה ההלכה שסמוך יכול לסמוך את מי מבין תלמידיו או אחרים שנמצאו ראויים ולקרוא להם "רבי", אם כי צריך שתהיה הסכמה של נשיא ואב בית דין.¹² אך על מנת למנות אותם ולתת להם רשות לדון בפועל, צריך שהמינוי ייעשה ע"י שלושה דיינים במסגרת בית דין, שלפחות אחד מהם הוא סמוך.

11 ראה דברים שכתבו בעניין זה: הרב מרדכי אפשטיין, לבוש מרדכי, בבא קמא, סי' נד; הרב נחום לאם, "דיני ממונות בשלושה", הלכות והליכות, עמ' קצב-רא.

12 הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט, סי' ג סעיף יא) כתב שהסכמת הנשיא "אינו לעיכובא אלא בזמן שהיו שרוין על אדמתן בשלוה, שהרי מצינו בגמ' [סנהדרין י"ד א] שר' יהודה בן בבא סמך חמשה זקנים בין שני הרים גדולים ומשמע שהיה בלא נטילת רשות מהנשיא, שבשעת הגזירה היתה". אכן לא מופיע בגמרא שהייתה הסכמת נשיא למינויים של התנאים הללו, ואכן הייתה זו שעת דחק, אך כך יכלה הגמרא לתרץ שלא היו עם רבי יהודה בן בבא עוד שני סומכים, כי הייתה זו שעת גזירה, וכפי שניתן להסביר מדוע רבי לא מינה את שמואל (בבא מציעא פה ע"ב). נראה שבשל קרבתו של רבי יהודה בן בבא לרבן גמליאל, ובשל חששו הגדול שח"ו ייבטלו דיני קנסות בישראל, הוא בוודאי כיוון לכך שגם הסמיכה שנעשתה במסירות נפש גדולה, תהיה תקינה גם ע"פ ההלכות והתקנות שנקבעו. בנוגע לסמיכה של ר' עקיבא את ר' מאיר, בגמרא (יד ע"א) נאמר שרבי עקיבא סמך את ר' מאיר ולא קיבלו אותו כי היה עדיין בחור (רש"י), ולכן אחר כך שוב סמך אותו ר' יהודה בן בבא. הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, טז, סי' נד; הלכות מדינה, חלק א, עמ' צג) שאל: "ונשאלת השאלה מי המה שלא קבלוהו, האם יש כח בדעת הקהל או אפילו בדעת מוסמכין אחרים לבטל סמיכה שסמך מוסמך? ... אבל לפי הירושלמי הנ"ל שתיקנו שלא יסמכו שלא מדעת הנשיא יתיישב שפיר, דיש לומר לפי"ז שהכוונה של 'שלא קיבלו' היינו שלא באה לכך הסכמת הנשיא, ונימוקו עמו לפי שעדיין היה בחור, וכדכותב ברש"י ובשביל כך בטלה סמיכה זאת, והוצרך אח"כ ר' יהודה בן בבא לסמוך מחדש את ר' מאיר. ואז באה כבר ההסכמה לכך". לפי הציץ אליעזר בוודאי שהייתה הסכמה של נשיא למעשיו של ר' יהודה בן בבא.

ג. סמיכה - סמוך מפי סמוך עד משה רבנו

יתרו שאל את משה רבנו על פשר מעשיו עם העם (שמות יח, טו-טז):

...כי יבא אלי העם לדרש אלוקים. כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתי את חקי האלוקים ואת תורתיו.

פתרון סכסוך בין אדם לחברו, מוגדר כדרישת אלוקים. אין מדובר רק על סדר חברתי הדורש הכרעה כדי שאותם בעלי ריב ימשיכו לתפקד כידידים או למצוא את האיזון הנכון ביניהם, אלא בירור מה הוא רצון ה' לגילוי האמת ועשיית הצדק במצב שנוצר. בכל חברה תרבותית יש חוקים וכללים שבני אדם קבעו המאפשרים לנהל חיים חברתיים וציבוריים. אך משפטי התורה מטרתם לכוון לסדר הנכון מבחינה שמיימית שהעולם יהיה מתוקן וינהג ביושר.

"לדרוש אלוקים" - הדיינים הדנים במשפטי התורה מכונים גם הם "אלוקים": "על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלוקים יבא דבר שניהם, אשר ירשיעון אלוקים" (שמות כב, ח). "אשר ירשיעון אלוקים" - אלו הדיינים, שכתוב בהם: "אלוקים לא תקלל" (שמות כב, כז) (מדרש תנחומא, פרשת אחרי מות, סימן יב). הצדק האלוקי מתברר ומתלבן ע"י אותם הדיינים ועל כן הם כונו בשם מיוחד זה (שבת י ע"א):

תנא להו רב חייא בר רב מדפתי: "ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב" (שמות יח, יג). וכי תעלה על דעתך שמשא יושב ודן כל היום כולו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית".

עוד נאמר (ז ע"א):

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל דין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכינה בישראל, שנאמר: "אלוקים נצב בעדת אל בקרב אלוקים ישפוט" (תהילים פב, א). וכל דין שאינו דן דין אמת לאמיתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר "משוד עניים מאנקת אביונים, עתה אקום יאמר ה'" (תהילים יב, ו).

דיין שדן דין אמת לאמיתו - בדק וחקר היטב, ליבן את כל צדדי העניין כראוי וכנדרש, והורה כיצד יש לנהוג ולפעול, נעשה שותף לקב"ה בבניין העולם, ולהשראת השכינה בארץ.

כך הסביר הראי"ה קוק (עולת ראייה, ב, עמ' נט) את הייחודיות של משפטי התורה:

המשפטים האלו קיים מתוך שהם נובעים ממקור האמת העליונה, אין מטרתם רק מטרה קרובה לישר סכסוכים ארעיים ההווים בחיי בני אדם. אלא הם הולכים להעלות את החיים ואת ההוויה כולה מיסוד האמת העליונה הטבועה בהם. הרי הם משרים את השכינה בעולם ומעלים את השפעתם על האדם ועל העולם.

מקום מושבו של בית הדין הגדול היה במקדש בלשכת הגזית. "ולמה נסמכה פרשת דינין לפרשת מזבח? לומר לך שתשים סנהדרין אצל המקדש" (רש"י, שמות כא, א). הסנהדרין העוסקים במשפטי ה' הם חלק מסדר השראת השכינה שבעבודת המקדש. משה רבנו לימד תורה את יהושע ושבעים הזקנים והעביר להם את היכולת והרשות להורות ולפסוק הלכה. זו היא פעולת הסמיכה. הסמיכה היא ביטוי לכך שהנסמך ראוי להורות הלכה, והוא ממשיך את מסורת ההוראה והפסיקה מימות משה רבנו שקיבל את התורה בהר סיני מפי הגבורה. כאמור בסוגיינתנו, הרומאים גזרו שיהיה אסור לסמוך מורי הלכה, וגזרו גזירה נוראית גם על הסביבה בה התקיימה הסמיכה. מדוע הייתה גזירה כל כך חריפה על הסמיכה? מה הפריע לרומאים? הראי"ה קוק (אורות עמ' כא) הסביר:

מרכז החיים של נשמת ישראל במקור הקדש היא. דרך אמת ואמונה נולדנו, ובה אנחנו מתגדלים. אין בנו ערכים פרודים, האחדות שוכנת בנו ואור ה' אחד חי בקרבנו. הדינים דיני תורת אלוקים חיים, מציינים אותנו מכל עם ולשון. הקדש הוא פועל בקרבנו פנימה, שאיפות חיינו הכלליות אליו הן הולכות. יש נטיפות של קדש בכל עם ולשון, אבל ערכי החיים כולם אינם צומחים מזה. לא כן בישראל. "בכל דרכיך דעהו" (משלי ג, ו), שהיא פרשה קטנה שכוללת כל גופי תורה" (ברכות סג ע"א), שיוצאת אל הפועל ביחידי סגולה, נחלת הכלל היא באמת.

כל שאיפת החיים וכל חפץ החיים, הקנין ותשוקותיו, העשר והכבוד, הממשלה וההתרחבות בישראל, ממקור הקדש הם נובעים. על כן המשפטים הם קדש קדשים בישראל, ועל כן הסמיכה, שהיא נושאת שם אלוקים עליה, היא כל כך נחוצה לנו, היא כל כך אופית לתכן לאומנו. והרשעה היונית הסורית הרגישה בחוש העיוור שלה את ערך הסגולה הגדולה הזאת וגזרה על הסמיכה, ור' יהודה בן בבא מסר את נפשו עליה. ופעולת מסירת הנפש הזאת

נשארה, כי העמיקה את תוכן החיים האופיים המיוחדים של קדש ישראל לה'.

משה רבנו ע"ה, בתפסו אתו את כח המשפט, בתחלת יסודו באומה, העלה את כל ערכי המשפט עד סוף כל הדורות לאותו התכן האלוקי שמשפטי ישראל באים אליו, ודרישת אלוקים באה יחדו עם המשפט הישראלי. "כי יבא אלי העם לדרש אלוקים, כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו. והודעתי את חקי האלוקים ואת תורותיו" (שמות יח, טז). ודרישת אלוקים של המשפט נשארה סגולה ישראלית, שהיא מתגלה באופי האלוקי הכולל עולמי עד וזורח בארץ ישראל, בארץ חבל נחלתו, מקום האורה של סגולת הקדש.¹³

לרומאים היה קשה לקבל שמערכת המשפט בישראל יונקת את כוחה ממקור עליון. הסמיכה ממשח רבנו לאורך כל הדורות, היא ביטוי לרצף והמשכיות של מסירת התורה, דבר ה'. על דיינן סמוך ועל כל דיינן אחר גם מי שאיננו סמוך, לברר וללבן מה הוא רצון ה' מאז ההתגלות בהר סיני דרך הפסיקה והפרשנות לאורך כל הדורות עד אליו. אין מדובר רק על תוכנות שכליות אנושיות של אנשים חדורי יושר ומחפשי צדק, אלא שאיפה לחשיפה ממקום גבוה יותר.

בחשיפת הצדק האלוקי, שותפים גם בעלי הדינים (שמות רבה, פרשה ל, א):

"אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית" (תהילים צט, ד). אתה כוננת ישרות לאוהביך שע"י המשפטים שנתת להם, הם עושים מריבה זה עם זה, ובאין לידי משפט והם עושין שלום.

ניתן לפרש שהשבח לקב"ה על כינון המשפט, והאפשרות לבעלי הדין לפתור את הסכסוך ביניהם ולהשלים. הרב יעקב חרל"פ (מי מרום - שמות, עמ' קסו, קסח-קסט) הסביר כך:

לולא המשפטים, לא היה בישראל שום מריבה זה עם זה. ורק כדי שאור המשפט האלוקי יצא מהכח אל הפועל, באים על ידי זה למריבה, ומיד שפוסקים להם את המשפט הם עושים שלום.

13 עוד בענין זה: הראי"ה קוק, שמועות ראייה, בראשית - שמות |עיבוד: הרב ישעיהו הדריין, עמ' 192-193, 289-290. ראה גם: הרב צבי יהודה קוק, "עמדתנו ועקרונותיה", לנתיבות ישראל א, עמ' 128.

כל דבר שנופל בין שני ישראלים אינו אלא גילוי חלק תורה שבעל פה הנובע מעומק הרצון העליון החפץ למען צדקו להגדיל תורה ולהאדירה שכל המשפטים משפטי ה', יתגלו בפועל.

לא רק הדינים שבין אדם למקום השתלשלו למטה עם יסוד שורשם העליון, כי אם גם דינים ומשפטים שבין אדם לחברו, גם כן ירדו למטה עם כל שרשם ומקורם. ואל נדמה בנפשנו כי המשפטים שבין אדם לחברו הם כולם אך בעולם הזה לרגלי הסכסוכים שבין אדם לחברו, אלא גם להם שורש ארוך למעלה ומיסוד השורש העליון, מתהווים דינים וסכסוכים שהם יסוד גילויי תורה שבעל פה. ולזה באה הווי של "ואלה המשפטים" לומר לך, מה ראשונים מסיני שבין הענפים ובין השורש נתגלו בסיני, גם כן המשפטים מסיני שגם להם שורש וגם הוא ירד כולו למטה.

המריבות והסכסוכים בין בני אדם נוצרים כדי שהמשפט האלוקי ייחשף ויתלבן. זאת לעומת מערכות משפטיות אחרות בהן פסק הדין, החוק או התקנה נקבעים בעל בסיס תובנות אנושיות בלבד. לא תמיד ניתן לצפות מראש את כל המצבים החדשים שיתהוו, ופסק הדין, החוק או התקנה נקבע לאחר הצטברות מקרים ורכישת ניסיון. בעוד שמשפטי התורה נאמרו כבר בהר סיני, ותפקיד הדיין לברר ולחשוף מה נאמר אז, ובהתאם לכך לקבוע ולהחליט במקרה שלפניו וגם לנתב את הפסיקה הלאה.